

Presentasjon av nye ph.d.-avhandlinger

Vibeke Moe. 2021. *Communities, boundaries, and meaning in narratives about Jews among Muslims in Norway*. Oslo: Universitetet i Oslo.

Av Simon Stjernholm

I februar 2022 forsvarte Vibeke Moe sin avhandling *Communities, boundaries, and meaning in narratives about Jews among Muslims in Norway* ved Universitetet i Oslo. Avhandlingens mål er at “explore narratives about Jews among self-identified Muslims in contemporary Norway [...] beyond a mere identification of stereotypes of anti-Jewish sentiments” (1f). Det empiriske materialet består av 32 dypintervjuer med muslimske menn og kvinner i Norge. Ett viktig resultat er at Moe viser på både kompleksitet og ambivalens i norske muslimers narrativ om judar, ikke minst samexistensen av uppskattende og fordomsfulle vurderinger i individers måte å snakke om judar. Avhandlingen bidrar med relevant ny kunnskap, er velskrevet, og oppnår framgangsrikt sitt mål. Ett relativt omfattende bakgrunnsavsnitt introduserer judisk-muslimske relasjoner i historikk og nåtid samt judars og muslimers plass i dagens norske samfunn. Avsnittet om hvordan judar og jødedom historisk har framstilt i islamiske teksttradisjoner kan virke fremmede i en intervjustudie, men berettiges av at disse tekstene eksplisitt og/eller implisitt fungerer som referenspunkter for nåtidens muslimer i Norge. Gjennomgangen framhever at også eldre islamiske tekstene om judar og jødedom er komplekse og ambivalente. Den følgende presentasjonen av forskning om holdninger mot judar i Norge og i Europa viser

att Moe har en god inblick i fältet – vilket inte är överraskande eftersom hon själv har bidragit till denna tidigare forskning.

Forskningsöversikten används huvudsakligen som kontext för Moes undersökning snarare än att aktivt engageras i diskussioner om de egna resultaten. Det slås fast att avhandlingen främst är kvalitativt empirisk utan större ambitioner att generalisera. En mer engagerad diskussion av forskningsfältet och en ambition att bidra till teoriutveckling kunde ha styrkt avhandlingen ytterligare. Även en mer reflexiv diskussion av forskarens egen position – till exempel i relation till den forskningsassistent som genomfört en del av intervjuerna – hade varit välkommen. Teorikapitlet fokuserar huvudsakligen på olika typer av narrativ, vilket passar syftet väl. Dock hade denna nyanserade diskussion av olika typer och aspekter av narrativ i högre grad kunnat integreras analytiskt i de följande empiriskt drivna kapitlen.

Det första av fem analytiska kapitel handlar om religioner och religiositet. En av de viktigaste slutsatserna är att muslimsk religiositet inte var en huvudsaklig orsak till negativa attityder emot judar – snarare motsatsen, då judar ofta blev religiöst idealiserade som varande ”nära muslimer” jämfört med icke-monoteister. I religiösa narrativ fungerade kategorin ”judar” som en symbol som kan fyllas med olika och motsägelsefulla former av innehåll. Ofta hade dessa narrativ ingen relation till faktiskt existerande judar.

De mest negativa och stereotypa uttalandena om judar framkom istället när fokus skiftade från religion till politik. ”Judisk makt” och konspiratoriska narrativ framträdde i intervjuerna både som något de intervjuade tog avstånd från att tro på och som något reellt existerande. ”Judisk makt” som begrepp var dock inte bara negativt laddat utan användes också som något muslimer kunde inspireras av och sträva efter att uppnå. Moe visar hur kategorier som ”jude”, ”Israel” och ”sionist” förekommer utan klara distinktioner mellan dem. De två sistnämnda användes i kontrast till judar som anhängare av judendom, det vill säga i mer religiös bemärkelse.

I avhandlingens behandling av utsatthet visar Moe att det både var en källa till identifikation – en slags gemenskap minoriteter emellan –

och som en källa till kraft att övervinna förföljelse; det sistnämnda förekom inte minst bland de av Moe's intervjupersoner som identifierade sig med Ahmadiyya-församlingen. Idén att muslimer har blivit ”de nya judarna” i Europa, då islamofobi idag påstods vara mer utbredd än antisemitism, visade att kategorin ”judar” kan användas i olika syften då kontexten skiftar. Kontexten var också avgörande för hur termen ”jude” kunde användas, eller inte, som förolämpning. Trots att en sådan användning av termen ”jude” – på ett påstått skämtsamt vis – i hög grad var distanserad från faktiska judar, fann intervjupersoner att det vore (ännu mer) olämpligt att använda uttrycket om en judisk person var närvarande. Relationen mellan antisemitiska uttryck och intentioner noteras här av Moe, men skulle kunna ha analyserats mer i detalj.

I konklusionen diskuterar Moe avhandlingens primära fynd på ett balanserat vis. Med utgångspunkt i de ”kärnnarrativ” (*core narratives*) som har identifierats i slutet av varje analytiskt kapitel konstruerar hon tre övergripande ”kategorier” av narrativ: 1) identifikation, 2) övergång (*transition*) och 3) opposition. Det framgår inte tydligt varför den vagare termen ”kategorier” används här istället för exempelvis ”diskurser”, eller precis hur Moe förstår relationen mellan narrativ och diskurs. Vidare kunde avhandlingens många viktiga insikter, inte minst om intervjunarrativens komplexitet och ambivalens, ha använts ytterligare för att nyansera både existerande forskning om muslimsk-judiska relationer samt dominerande diskurser kring muslimer.

Avhandlingen har många starka sidor. Den visar på god förståelse av de olika forskningsfält som Moe relaterar till. Vidare identifieras viktiga forskningsfrågor för såväl forskare som samhället i stort. Moe är framgångsrik i sin ambition att identifiera och undersöka muslimers narrativ om judar samt att spåra dessa narrativ genom olika historiska traditioner. Typologin som utvecklas i konklusionen är solitt grundad i materialet och framstår som användbar. Kort sagt är detta en relevant och väl utförd doktorsavhandling.

Liudmila Nikanorova. 2019. *Religion and Indigeneity at Yhyakh*. Tromsø: UiT Norges arktiske universitet

Av Olle Sundström

I sin doktorsavhandling *Religion and Indigeneity at Yhyakh* undersöker Liudmila Nikanorova, med utgångspunkt i James Cliffords (2013) teoretiska begrepp, de många och varierande *artikulationer*, *utföranden* och *översättningar* av religion och *indigeneity* (ung. ’urfolklighet’ eller ’urfolksidentitet’) i nutida firande av yhyach. Yhyach är en midsommarfest som firas i Sacha, en autonom republik i den sibiriska delen av Ryska federationen uppkallad efter den historiskt sett dominerande folkgruppen i området, sacha (tidigare kallade jakuter). År 1991, i samband med Sovjetunionens upplösning, förklarades dagen för firandet som officiell national- och helgdag i Sacha. För att bättre kunna beskriva och förstå komplexiteten i hur yhyach konstrueras som just en *religiös* högtid, som samtidigt manifesterar och stärker sacha-folkets etniska särart, tar Nikanorova hjälp av den modell för ”religionisering” (*religion-making*) som religionshistorikerna Markus Dressler och Arvind-Pal S. Mandair har formulerat. Sådan religionisering sker, potentiellt, från olika håll av olika aktörer: ovanifrån, underifrån och (förment) utifrån. Förenklat kan man uttrycka det som att religion skapas med olika medel och avsikter av personer i ledande ställning (eliten), av folk i gemen samt av mer eller mindre utomstående betraktare (forskare bl.a.). Nikanorova överför denna modell även till det hon benämner *indigenous-making* (ung. ’skapande av urfolksidentitet’). Hon lägger dessutom till ytterligare en aspekt av det religions- och urfolkskapande som sker, nämligen det som uppstår vid kulturmöten (*religion- and indigenous-making in cultural encounters*).

Genom sina fältstudier, med deltagande observationer och intervjuer vid yhyach-firanden i huvudstaden Jakutsk och på andra mindre orter i Sacha under perioden 2016–2018, vill Nikanorova påvisa hur såväl *religion* (i dess gängse västerländska betydelse) och *indigeneity* reifieras och institutionaliseras. Förutom detta lyfter hon även fram den stora va-

riationen i förståelser av och motivationer till firandet som förekommer hos olika individer och grupper; en kanske nog så viktig och intressant poäng. Hon analyserar därtill olika aktörers (vanliga deltagares, akademikers, politikernas och myndigheters) roller i den process där yhyach konstrueras som en religiös ritual.

Nikanorova är både en *insider* och – genom sin utbildning och internationella forskarkarriär – en *outsider* i förhållande till sitt studieobjekt. Hon föddes i den sachanska byn Chotjo, växte upp i Jakutsk med sacha som sitt förstaspråk och hon identifierar sig själv som sacha. Under sitt sista år av studier på kandidatprogrammet i historia med inriktning mot etnografi vid det federala universitetet i Jakutsk, kom hon via utbytesprogrammet north2north (University of the Arctic) till Universitetet i Tromsø där hon så småningom påbörjade masterprogrammet i Indigenous studies, vilket ledde henne in på en forskarutbildning i religionsvetenskap där. Den språkliga och kulturella kompetens, i förhållande till sitt studieobjekt, som hon besitter, kombinerad med den mångåriga utbildningen inom kultur- och religionsvetenskap, ger Nikanorova en unik tillgång till och insikt i sitt material. Genom sitt reflexiva och problematiserande förhållningssätt till sin egen position som fältarbetande observatör av den kultur hon själv har vuxit upp i – vilket inkluderade firandet av yhyach sedan barnsben – förmår hon också göra välbalanserade analyser av sitt material.

Det stora värdet av Nikanorovas studie ligger i den ingående dokumentationen av yhyach-firande och av de många olika attityder till festligheterna som framkommer av hennes intervjuer och observationer. Hennes mångfacetterade etnografiska skildring tar oss bortom ytliga romantiseringar och skildringar av en förment enhetlig inhemsk kultur. På ett föredömligt sätt presenterar hon nyansrikedomen, komplexiteten, paradoxerna och dynamiken som finns bland och mellan organisatörer av och deltagare i firandet av yhyach.

Avhandlingen är något ovanligt disponerad. Efter det sedvanliga introduktionskapitlet får vi i kapitel 2–4 följa Nikanorovas observationer och möten med informanter vid firandet av yhyach under de tre åren av fältstudier. Först därefter, i början av kapitel 5, får vi lära oss om bak-

grunden till dagens firande – hur yhyach från 1990-talet och framåt metodiskt kom att (åter-)skapas av en grupp akademiker och intellektuella som, var och en utifrån sina kompetensområden, formulerade vad man med en religionsvetenskaplig terminologi skulle kunna kalla en teologi, liturgi och sakral arkitektur för firandet av yhyach. Tillsammans åstadkom de med detta en inhemsk sacha-religion, som, ansåg de, var anpassad för dagens samhälle. Först därefter presenterar Nikanorova det källmaterial som denna grupp av intellektuella använde sig av för att revitalisera yhyach – etnografiska beskrivningar av främst utomstående besökare från 1600-talet fram till början av 1900-talet i vilka yhyach skildras som sacha-religionens mest centrala årshögtid. Nikanorova motiverar denna struktur med att hon vill ge företräde åt de grupper som hon menar sällan hörs eller ofta kommer i andra eller tredje hand i religionsvetenskapliga skildringar. Genom att börja med att ge utrymme åt röster från vanliga yhyach-deltagare och först därefter åt den elit som gör anspråk på att kunna ge auktoritativa svar på vad yhyach egentligen handlar om – och som förvisso har skapat dagens officiella firande – lyckas hon med sin föresats att påvisa den mångfald av uppfattningar som förekommer.

Fältarbetet – som är detaljerat redovisat nästan i dagboksform – väcker hos Nikanorova successivt nya frågor som leder henne till att undersöka ytterligare aspekter av studieobjektet. Från de första lite trevande, och ibland till synes banala iakttagelserna, fördjupas så småningom kunskapen om och förståelsen av hur yhyach artikuleras, utövas och översätts som *religion* (av många men inte av alla inblandade). Hur artikulationen, utövandet och översättningen av *indigeneity* sker är för mig mer oklart. Det verkar som att Nikanorova inte har fått fram något entydigt om detta, mer än att en amerikansk utbytesstudent som närvarade vid ett av firandena jämförde sacha med urfolken på den amerikanska kontinenten. Möjligen hänger detta ihop med att sacha historiskt, liksom i den nutida ryska lagstiftningen, inte har klassificerats som ”urfolk” med den ryska terminologin (*korennoj narod*), som bara delvis överlappar med den engelska (*indigenous people*). Därtill är sacha en alltför talrik befolkning och med en mer dominerande ställning

än andra minoritetsgrupper i Sacha och övriga Sibirien. I de exempel på artikulationer som Nikanorova lyfter fram handlar det snarare om *indigenous* i betydelsen ’inhemsk’, inte nödvändigtvis ’urfolklig’ enligt FN:s definition av urfolk. Vad som artikuleras är sachansk nationalism och etnisk identitet, inte främst en urfolksidentitet.

Ett av de, för mig, mer intressanta fynden Nikanorova gör är att artikulationen, utövandet och översättningen av schamaner och schamanism vid yhyach lyser med sin frånvaro i det material hon samlade in under 2016–2018. Ingen av informanterna talade om funktionärerna vid utövandet av yhyach som ”schamaner” (eller med den sachanska term som vanligen har översatts med schaman, *oyuun*) eller firandet som något som har med ”schamanism” att göra. De enda som gjorde det var utomstående, utländska forskare (mig själv inkluderad) som i olika studier under 1990-talet och de första 10–15 åren av 2000-talet beskrev sachas revitaliserade religion i termer av schamanism. Det framgår dock av Nikanorovas material att en av förgrundsgestalterna, Vladimir Kondakov (avliden 2009), som var med och arrangerade de första offentliga yhyach-firandena på 1990-talet, betraktade sig själv som en *aiyy oyuun* och som en specialist på just schamanism. Vad Nikanorova kunde ha undersökt utförligare är om denna typ av artikulation och översättning inte var vanligare förekommande i anslutning till yhyach tidigare (före hennes fältstudier), säg under 1990-talet och början av 2000-talet och att vi har att göra med en förändrad attityd till schamanism-begreppet sedan dess. Flera andra forskare som har studerat den återuppväckta s.k. schamanismen i Sibirien efter Sovjetunionens fall (bl.a. Marjorie M. Balzer, Valentina I. Charitonova och Andrei A. Znamenski) har noterat att schamanism-begreppet blev mindre populärt bland utövare av revitaliserade inhemska traditioner under 2000-talets första decennium. I sachas fall kunde detta tentativt ha skett eftersom man sökte framhäva sin tradition som unik, i kontrast till exempelvis de mindre inhemska folkgrupperna (de s.k. urfolken i Sibirien) som förment utövade schamanism. En gängse teori i sovjetisk etnografisk forskning gjorde gällande att schamanismen var en tämligen sen historisk företeelse hos de sibiriska folken. Hos just sachas beskrevs den dessutom som uppdelad i

en ”svart” variant, som handskades med underjordiska illvilliga väsen, och en ”vit” som riktade sig till välvilliga väsen. Av Nikanorovas studie framgår att en annan av företrädarna för den nationella-kulturella – inklusive religiösa – renässansen i Sacha, Vil’jam Jakovlev, hävdar i en av sina skrifter just att schamanismen är mer sentida än sachas ursprungliga religion, den ”vita tron”, som han själv förespråkar. Det hade varit intressant om Nikanorova hade undersökt den frågan mer på djupet, men det ska sägas att hon inte har haft den typen av historiska ansatser. Hon ser snarare sitt material från fältstudierna som uttryck i samtiden av artikulationer, utövanden och översättningar. Möjligen kunde jag ha önskat en något mer fyllig historisk contextualisering av de processer hon beskriver. Sovjettiden, med sin proklamerade ateism och strävan att skapa en gemensam sovjetisk identitet i den mångkulturella unionen är märkligt frånvarande i Nikanorovas avhandling, även om den framkommer indirekt i delar av det muntliga och skriftliga materialet för studien. Detta har hon dock kompenserat för en i senare artikel på samma tema (Nikanorova 2022), vilket är mycket förtjänstfullt.

Som Nikanorova själv påpekar i sitt slutord har hon berört en rad olika teman – med anknytning till yhyach och den proklamerade sachanska religionen – som vart och ett för sig skulle vara värt att studera mer ingående, t.ex.: konstruktionen av maskulinitet och genusnormer, romantiseringen av det förflutna, forskares roll i legitimeringen av sachanska revitaliserade traditioner, hur sachansk identitet tar sig materiella uttryck, populariseringen av yhyach och utvecklingen av sachanska religiösa organisationer. Hon har alla förutsättningar att utföra sådana forskningsuppgifter med bästa möjliga resultat och har redan påbörjat det arbetet. Jag hoppas att hon i framtiden får den forskningstid som behövs för detta.

Avslutningsvis vill jag också nämna att avhandlingen innehåller ett rikt bildmaterial från fältstudierna. Fotografierna har inte bara ett högt informationsvärde, utan också konstnärliga kvaliteter. De kommer dock bäst till sin rätt i den elektroniska versionen; upplösningen i den tryckta boken gör dem inte full rättvisa.

Referenser

- Clifford, James. 2013. *Returns: Becoming Indigenous in the Twenty-First Century*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nikanorova, Liudmila. 2022. "The Role of Academia in Finding, Claiming, and Authorizing Sakha Religions", i *Religions around the Arctic: Source Criticism and Comparisons* (Stockholm Studies in Comparative Religion 44), red. Håkan Rydving & Konsta Kaikkonen. Stockholm: Stockholm University Press, s. 257–277.

Inga Bårdsen Tøllefsen. 2021. *Between sports and subjective spirituality: Nordic yoga practitioners' perspectives on yoga, religion and spirituality*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.

Av Cecilie Endresen

Inga Bårdsen Tøllefsens doktoravhandling fra 2021 er en trehundre siders monografi med tittelen *Between sports and subjective spirituality: Nordic yoga practitioners' perspectives on yoga, religion and spirituality*: Avhandlingen er den første dyptpløyende analysen av yogautøveres «verdensbilde» i en norsk/nordisk kontekst. Her undersøker Tøllefsen det tredelte forskningsspørsmålet «*hvem nordiske yogalærere og -utøvere er, hvorfor de har begynt å praktisere yoga, og hva yoga betyr for dem*» (s. 1, min oversettelse). Et viktig tema er hvordan de reflekterer over sin yogapraksis og forholder seg til 'religion' og 'spiritualitet' (s. 11). Materialet er i hovedsak kvalitativt, med syv tematiske intervjuer og en kvantitativ komponent.

Avhandlingen består av ni kapitler og er på 306 sider, fordelt på tre deler. Etter innledningen følger en del om «metode og historisk oversikt», som innledes med refleksjoner rundt materiale og etikk (kapittel to). Her presenteres det nettbaserte spørreskjemaet, det vedlagte Yoga Questionnaire (n=170), som Tøllefsen har utviklet og som utgjør kjernen i arbeidet, sammen med syv utfyllende dybdeintervjuer om respondentenes yogapraksis, forhold til tradisjonell og 'alternativ' religiøsitet, m.m. Denne doble tilnærmingen gir et godt grunnlag for den overveiende kvalitative analysen av nordiske yogapraktikeres selvforståelse. Deretter følger en kort oversikt over yogas historie (kapittel tre), presentert i lys av forskningshistorien på feltet, og med vekt på moderne, globalisert yoga i Vesten, der det nå er blitt en del av en «kvinnedominert kommersiell populærkultur» (s. 31).

Foreløpige svar på det første forskningsspørsmålet (*hvem* utøverne er) presenteres i kapittel fire. *Hvorfor* og *hva* behandles i kapittel fem til åtte, som dekker helse og sosiale faktorer (kapittel fem og seks), forhold til kristendom og ikke-religion (kapittel sju), og «subjektive spiri-

tualiteter» (kapittel åtte). Et siste oppsummerende kapittel drøfter også funnene og utmeisler noen forslag til videre forskning.

Ettersom avhandlingen er et dybdestudien av nordiske yogautøvere, handler hoveddelen om dette, og i del to og tre får vi selve analysen. I del to, «demografi og yogakonvertering» utforskes ulike aspekter ved yogautøvernes liv. Selv om spørreundersøkelsen ikke uventet viser at yogautøvere stort sett er velutdannede kvinner fra middelklassen med kontorjobb og høy kulturell kapital, legger de mye forskjellig i hva i yoga er, og preges av at en rekke ulike, iblant motstridende diskurser i samfunnet og kulturen de er en del av.

I del tre, «religion, ikke-religion og subjektive spiritualiteter» drøftes holdninger til kristendom, ikke-religion, og subjektive, indre former for åndelighet. Materialet viser at mange av yogautøverne definerer seg selv som ikke-religiøse, og de er gjennomgående kritiske til organisert religion. De færreste oppfatter seg selv som religiøse, og karakteriserer sin bakgrunn og oppvekst som lite religiøs. Likevel er mange av disse sosialisert inn i en «svært lavintensiv form for statskirkelig kristendom» (s. 8) av den nordiske typen. I den grad kristendom speiles i materialet, er det ifølge Tøllefsen en åpen, ikke-dogmatisk, individualistisk variant.

Deretter går Tøllefsen dypere inn på materialets nyreligiøse sider og drøfter det i siste del som en form for New Age-kultur, «okkultur» og alternativ religion. Slike aspekter blir tydeligere i hvordan de nå voksne yogautøverne i dag forholder seg til yogaspiritualitet, og i følge forfatteren er bildet nokså sammensatt. Tøllefsen påviser imidlertid en sammenheng mellom yogastil og «filosofi»/«spiritualitet». Dette kan knyttes til den rollen sistnevnte spiller innenfor det respektive yogakonseptet eller -merkevaren, ettersom det i noen varianter legges mer vekt formidling av esoteriske og metafysiske aspekter, slik som forestillinger om den subtile kroppen.

Det individuelle og subjektive er det som betones, både av utøverne og i analysen. For yoga kjennetegnes av vekten på helse, en selv og selve selvet. De færreste yogautøverne ser seg som «søkende», og hvorvidt aktørene definerer seg som spirituelle eller åndelige varierer. Tøllefsen viser at også nordisk yoga er en sekulær-åndelig praksis.

Begrepet «subjective spiritualities» i avhandlingens tittel henviser antagelig til Paul Heelas' «subjective-life spirituality». Et interessant funn i avhandlingen er hvordan nordiske yogautøvere betegner seg som «åndelig-men-ikke-alternativ» (s. 260). Mange ser med mistro på «alternativ» religion, antagelig assosiert med New Age-bevegelsen, i alle fall de mest spektakulære uttrykkene på feltet. Som Tøllefsen nøkternt påpeker: «the most 'outré' techniques are the least popular. Respondents tend to choose low-commitment astrology rather than astral travel» (s. 148).

Et gjennomgangstema i fortellingene om hvorfor aktørene omfavnet yoga, er helse. Samtidig har de gjerne en utvidet forståelse av helse der yoga er en integrert del og ofte knyttes til selvutvikling i en videre forstand, f.eks. knyttet til buddhisme, som respondentene oppfatter som noe ikke-religiøst. Det er for eksempel mange som opplever déjà-vu, eller at de er i ett med universet. Flertallet virker mest opptatt av yogas fysiske side og tenderer mot å se bort fra, «sekularisere» og nedtone de mer tydelige religiøse, metafysiske eller overnaturlige sidene av saken.

Yogastudier er et forskningsfelt i vekst, og avhandlingen gir ny kunnskap om yoga og yogaspiritualitet i en norsk/nordisk kontekst. I så måte er den et viktig tilskudd til studier av religiøs kompleksitet i dagens «ikke-religiøse», «post-lutherske», «sekulære» landskap, og bidrar til religionsvitenskapen mer generelt.

Avhandlingen reiser dessuten en rekke nye spørsmål, og Tøllefsens rikholdige datamateriale kan gi mat for flere studier. I sluttkapittelet foreslår hun at videre bidrag til feltet kunne være å utforske de rituelle og praksisorienterte sidene av saken nærmere. Her kunne man lagt til sensoriske tilnærminger og affektteori. Ikke minst er det mer å si om yogapraksisens fysiske, sosiale og ideologiske dimensjoner, som er nokså fraværende i denne avhandlingen, men som materialet i en viss grad åpner for. Det hadde også vært mye å hente på å anlegge et internasjonalt, komparativt perspektiv, blant annet for å belyse spørsmål om «post-protestantiske» særegenheter i dette relativt homogene segmentet av hjemlige yogautøvere.

Tøllefsens doktoravhandling er strukturert og velskrevet. Analysen er grundig, sofistikert, og befriende fri for sammenblanding av etisk og emisk nivå. Sammen med dybdeintervjuene gir spørreskjemaet et utfyllende og finmasket datamateriale som gir et godt innblikk i forskjellige sider av utøvernes forestillinger, praksis og tilhørighet. Mye dreier seg blant annet om utøvernes erfaringer, der mye kan sies å foregå i grenselandet mellom det religiøse og ikke-religiøse, avhengig av hvilke emiske og etiske konsepter man legger til grunn. På denne måten er Tøllefsens avhandling et innlegg i religionsvitenskapens grunnleggende debatt: Hva er religion?